

Körmendy, Adrienne

"Gömör megye. 1 köt. A megye története 1773-ig", Bálint Ila, Budapest 1976 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 69/4, 718-721

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Krasnego i Buska. Duże znaczenie miała również przeróbka drewna, ponieważ bogate lasy dostarczały dobrego surowca do wyrobu desek, gontów i klepek.

Z rolnictwem związane były świadczenia na rzecz właścicieli ziemskich. Autor przede wszystkim mówi o powinnościach osadników lokowanych na prawie wołoskim, uwarunkowanych specyfiką terenu, jaki zamieszkiwali.

Najciekawszych materiałów dostarczył ostatni rozdział poświęcony kulturze materialnej i duchowej. Składa się on z trzech podrozdziałów, mówiących o osadnictwie, budowie domów, sposobie zarządzania mieszkań, ubiorze, a także o życiu rodzinnym i obyczajach.

Autor omawia sposoby zabudowy wsi charakterystyczne dla terenów górskich. Omawia różne sposoby budowy domów, podaje plany wsi i zabudowań chłopskich. Materiały oparte o źródła, przynoszą wiele nowych ustaleń. Zdaniem autora pewne typy budowli były charakterystyczne dla konkretnych wsi lub rejonów Karpat.

Stroje opracował autor fragmentarycznie, ale w oparciu o materiały źródłowe. Niektóre elementy stroju zostały omówione na podstawie ikon i malowideł ściennych. Autor stwierdza, że podstawowym materiałem do wyrobu bielizny i okryć wierzchnich było płótno, które było również jednym z podstawowych produktów wytwarzanych przez Wołochów.

Analiza życia rodzinnego przeprowadzona w ostatnim podrozdziale daje wiele nowych ustaleń dotyczących prawa zwyczajowego i roli poszczególnych członków rodziny.

W sumie jest to duży materiał, uporządkowany według określonych kryteriów. Chociaż dane z okresu wcześniejszego zbyt łatwo i bezkrytycznie są przenoszone do okresu późniejszego i odwrotnie, a rozpatrywany teren omawiany jest w oderwaniu od regionów sąsiednich, chociaż praca ma wiele niedociągnięć, jednak ze względu na wagę poruszanych zagadnień zasługuje na uwzględnienie.

Szkoda tylko, że tak duży materiał nie został zaopatrzony w bogatszą szatę graficzną.

Danuta Dudzicz

Bálint Ila, *Gömör megye. 1. köt. A megye története 1773-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, s. 495.

Habent sua fata libelli — to powiedzenie Terentiusa Maurusa narzuca się nam od razu, gdy bierzemy do rąk niniejszą książkę. Autor — zmarły kilka lat temu — był jednym z najwybitniejszych reprezentantów węgierskiej szkoły historycznej okresu międzywojennego, związanej z postacią profesora Sándora Dománowskiego. Przedstawiciele tej szkoły wyróżniali się wspaniałą erudycją, nowoczesną metodologią badań, zainteresowaniem problematyką gospodarczą Węgier — szczególnie doby średniowiecza.

W latach dwudziestych i trzydziestych XIX wieku zainicjowano na Węgrzech nowe kierunki badawcze w historii. Najważniejszym z nich było podjęcie problematyki dziejów osadnictwa. Jako pierwsza z tego zakresu ukazała się w roku 1922 praca Eleméra Mályusza „Komitat Turóc”. Jej znaczenie było ogromne. Stała się ona z metodologicznego i metodycznego punktu widzenia wzorcem dla dalszych opracowań dziejów osadnictwa w poszczególnych komitatach. Ponadto profesor Elemér Mályusz opracował projekt badań historycznych nad osadnictwem Węgier. Od tego czasu najlepsi historycy węgierscy młodego pokolenia rozpoczynali swą karierę naukową od badań osadniczych.

W roku 1932 Bálint Ila otrzymał zlecenie opracowania dziejów osadnictwa komitatu Gömör. Oczekiwano od niego przede wszystkim ukazania zmieniających się

stosunków etnicznych w komitacie od czasów najdawniejszych (uchwytnych źródłowo) aż po rok 1773.

„Kiedy rozpocząłem zbieranie materiału, pisał Bálint Ila, od razu okazało się, że nie wystarczy samo tylko badanie stosunków etnicznych, to jest ustalanie w jakim języku rozmawiano w danym czasie, jakiej narodowości byli mieszkańcy żyjący w osadach komitatu, ale koniecznym jest także poszerzenie zainteresowań o warunki naturalne w jakich rozwijało się osadnictwo, o analizę położenia społecznego i gospodarczego mieszkańców, wreszcie o ukazanie sił pobudzających i hamujących rozwój społeczny i gospodarczy”.

Praca ukończona w roku 1943 składała się z dwóch części: 1. monograficznego opracowania historii komitatu Gömör i 2. leksykonu. W końcu roku 1944 ukazała się pierwsza część leksykonu (drugi tom całego dzieła) zawierająca osady o nazwach zaczynających się na litery od A do L, potem, w roku 1946 druga część leksykonu (osady od M do R) — jako trzeci tom dzieła. Od tej chwili rękopis autora czekał w szufladzie aż 22 lata, zanim kolejny tom został udostępniony czytelnikom. Wystarczyły jednak tylko dwa wydane tomy, aby badacze dziejów osadnictwa Węgier i Słowacji przekonali się o wartości dzieła. Historycy, etnografowie, językoznawcy zwracali się z prośbą do autora o udostępnienie rękopisu. Można powiedzieć, że wszystkim zainteresowanym specjalistom praca była znana w całości zanim została wydana. Pod naciskiem potrzeb zdecydowano wreszcie opublikować resztę. Pod koniec roku 1969 ukazał się tom czwarty (trzecia część leksykonu — osady od S do ZS). Zamknął on edycję leksykonu.

Leksykon zawiera w alfabetycznym spisie wszystkie osady, które powstały na terenie komitatu Gömör od początków osadnictwa do końca wieku XVIII. Podstawą układu alfabetycznego jest historyczne nazewnictwo węgierskie. W dwóch pierwszych częściach leksykonu (od A do R) oficjalne, słowackie nazwy osad były podane w przypisach, w trzeciej części leksykonu figurują obok historycznych nazw węgierskich. Pod nazwami historycznymi autor podaje także wszystkie spotykane w źródłach warianty ich zapisu.

Każde hasło leksykonu zawiera następujące podstawowe elementy: okres wykształcenia się osady, pierwsze o niej wzmianki w źródłach, pochodzenie i znaczenie nazwy osady, krótki zarys dziejów, skład etniczny mieszkańców, najważniejsze uzyskane przywileje, dane o kościele (od kiedy istnieje i pod jakim był wezwaniem). Dla okresu nowożytnego autor określa także przynależność religijną mieszkańców oraz informuje o stanie i warunkach działania szkolnictwa.

Takiej nocie informacyjnej o każdej z osad towarzyszą dodatkowo dane o: 1) właścicielach osady przez cały badany okres, 2) szlachcie zamieszkującej osadę, 3) chłopach, i 4) nazewnictwie geograficznym związanym z terenem należącym do osady.

Cały ten imponujący materiał został zebrany niezwykle skrupulatnie. Zasługuje bez najmniejszych wątpliwości na pełne naukowe zaufanie. Dzięki leksykonowi Ili językoznawcy, historycy i etnografowie uzyskali nieoceniony materiał do dalszych badań w zakresie swych specjalizacji. Opierając się na nim można przykładowo badać takie zagadnienia jak: migracje ludności, zasady dziedziczenia i dzielenia łąk i pól chłopskich, pojawienie się i funkcjonowanie tak zwanych wielkich rodzin chłopskich, ich znaczenie gospodarcze itp. Tematy można by proponować bez końca. Ukazało się już sporo prac bazujących na materiale tego leksykonu.

Od wydania trzeciej części leksykonu do edycji pierwszego tomu całego dzieła minęło 7 lat. W roku 1976 ukazało się monograficzne opracowanie historii komitatu Gömör. A więc minęły aż 33 lata od napisania dzieła do jego pełnego wydania. Nie były to jednak lata stracone. Ila bez przerwy pracował nad swoją książką, udoskonalał ją i uzupełniał. Wprowadzał do niej wyniki najnowszych badań węgier-

skich i słowackich. W ten sposób czytelnik dostał do ręki dzieło w pełni dojrzałe, przemyślane, harmonijnie łączące w sobie zalety szkół historycznych węgierskich okresu międzywojennego i najnowsze osiągnięcia w zakresie teorii i metodyki badań historycznych. Tym, co szczególnie imponuje u autora jest łatwość i umiejętność posługiwania się metodami pracy swoistymi dla demografów, genealogów, statystyków, etnografów, geografów i językoznawców, a co więcej mistrzowskie wykorzystanie tak uzyskanych wyników dla celów wykładu historycznego.

Bálint Ila przypisuje wielką wagę warunkom geograficznym, które determinują w poważnym stopniu przebieg i typ osadnictwa oraz stwarzają ramy dla ogólnego rozwoju gospodarczego. Przedstawiając poszczególne etapy rozwoju osadnictwa w komitacie Gömör, ukazując jego zasiedlanie przez przedstawicieli różnych ludów, autor miał do wyboru kilka sposobów zobrazowania tego procesu. Zdecydował się pokazać dzieje osadnictwa w poszczególnych regionach geograficznych komitatu charakteryzujących się w miarę jednolitymi warunkami naturalnymi. Ułatwiło to ukazanie współzależności między tempem i kierunkami przemian gospodarczych i społecznych a środowiskiem naturalnym. Takie ujęcie wyjaśnia też dlaczego pewne regiony komitatu chętniej były zasiedlane we wczesnym okresie przez Węgrów, a inne przez Słowian czy Niemców.

Przykładowo w dolinie rzeki Sajó oraz jej dopływów, na terenie, który geograficznie wiąże się z Wielką Niziną Węgierską, gdzie znajdowały się wystarczające zasoby ziemi nadającej się do uprawy i hodowli, osiedlili się w X i XI wieku Węgrzy. Powstały tam wówczas osady typu rodowego. W XIII wieku potomkowie pierwszych węgierskich kolonistów stali się szlachtą. Wraz ze zmianą pozycji społecznej mieszkańców doliny uległy zmianie stosunki własnościowe i charakter osad. Ukształtowały się wsie typowe dla późnego średniowiecza, pojawił się w nich system łanowy. Nadal żywe pozostały tu tradycje wspólnego posiadania ziemi oraz świadomość przynależności do wielkich rodzin. Warunki geograficzne oraz wcześniejszy kierunek przemian społeczno-gospodarczych nie sprzyjały w regionie Sajó kształtowaniu się wielkiej własności. Charakterystycznym dla tego terenu typem osad pozostały wsie szlacheckie. Ekspansja osadnicza i pozyskiwanie ziemi ornej wskutek karczunku lasów przebiegały tutaj zupełnie inaczej niż w wielkich dobrach. W dolinie rzeki Sajó przez cały okres dominowali osadnicy Węgrzy.

Inaczej wyglądała sytuacja na północnych rubieżach komitatu. Góry są tu wyższe, lasy rozleglejsze, a doliny znacznie węższe. Od początków osadnictwa dominowali w tym regionie Słowianie.

Osadnictwu słowiańskiemu poświęcono w pracy szczególną uwagę. Wykorzystane zostały źródła pisane, zabytki kultury materialnej, świadectwa archeologiczne, sięgnięto do danych językowych, toponomastycznych. W rezultacie skrupulatnej analizy autor dochodzi do wniosku, że Słowianie pojawili się na północy komitatu Gömör w początkach XII w., napływali zaś z dwóch kierunków: południowo-wschodniego i zachodniego.

Bálint Ila świadomie używa terminu „Słowianie” a nie „Słowacy”, bowiem na podstawie źródeł najwcześniejszych (aż do XV w.) nie można precyzyjnie określić pochodzenia etnicznego tej ludności. Dopiero dla XV wieku można z odpowiedzialnością stwierdzić, że wśród osadników Słowian spotykamy obok Słowaków zarówno Rusinów, jak i Polaków. Rusini i Polacy przybyli na teren komitatu później, prawdopodobna jest więc hipoteza, że przed XV wiekiem w osadach słowiańskich dominowały Słowacy.

Wydaje się, że największą zaletą tej części pracy jest rozgraniczanie pomiędzy osadnikami słowackimi, polskimi i ruskimi oraz doskonałe ukazanie powodów, dla których osiedlali się w Gömör pasterze Rusini. Autor udowodnił także, że pojawiające się w źródłach terminy „Wołosi” i „Łusini” są wymiennie używane dla oznacze-

nia tego samego ludu zajmującego się tutaj pasterstwem, to znaczy Rusinów. Do Gömör napływali oni ze Spisza, a na Spisz przybywali z Polski. Razem z Rusinami pojawiali się osadnicy Polacy. W minimalnym tylko stopniu napotykamy w Gömör Czechów i Morawian.

Przedstawiając rozwój osadnictwa słowiańskiego oraz przemiany gospodarczo-społeczne na terenie komitatu, autor skrupulatnie wyważa udział poszczególnych słowiańskich elementów etnicznych w tych procesach. Dopiero przy końcu XVIII wieku większość Rusinów i Polaków została zasymilowana przez Słowaków.

Zgodnie z cytowaną zapowiedzią nie ogranicza się autor do analizy problemów etnicznych osadnictwa. W jego pracy czytelnik znajdzie także bogato udokumentowany zarys dziejów gospodarczych i społecznych tego regionu. Kwestionariusz problemów jest niezwykle szeroki. Bálint Ila przedstawia sytuację majątkową poszczególnych kategorii ludności, ukazuje rozwarstwienie szlachty i chłopów, interesują go świadczenia na rzecz państwa, stosunki między ludnością a państwem, drobna oraz wielka własność. Do godnych odnotowania należy próba oszacowania liczby mieszkańców komitatu w dwóch przekrojach czasowych: w połowie XVI wieku oraz około roku 1770.

Praca Bálinta Ili zawiera mnóstwo danych statystycznych umiejętnie grupowanych w tabelach i wykresach. I znów tylko przykładowo można wymienić niektóre: tabela obrazująca proporcje między łanami chłopskimi a szlacheckimi we wsiach komitatu, zmiany w ilościach łanów pustych, obciążenia podatkowe na rzecz Turków, stosunki własnościowe w komitacie w różnych okresach, sytuacja majątkowa szlachty, liczba ludności oddającej dziesięcinę, zmiany liczebności chłopów zamieszkujących komitat, skład etniczny ludności i jego zmiany w czasie, specjalizacja zawodowa Cyganów itd. Korzystanie z pracy ułatwiają liczne mapy.

W ramach krótkiej recenzji nie sposób wydobyc wszystkich naukowych osiągnięć i walorów pracy. Jest to dzieło życia wybitnego historyka. Nie wolno jednak zapomnieć, że Bálint Ila zgromadził i wykorzystał wzorowo w swojej pracy wszystkie istniejące źródła do dziejów komitatu od początków jego historii do końca XVIII wieku. Dziś fakt ten ma specjalne znaczenie, w czasie II wojny światowej zginęło bezpowrotnie wiele źródeł i historyk sięgający po książkę będzie w niej szukał nie tylko bezspornych ustaleń naukowych i hipotez, ale także materiału źródłowego, który dzięki autorowi został zachowany dla dalszych badań.

Adrienne Körmendi

Tadeusz M encel, *Galicja Zachodnia 1795—1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po II rozbiore*. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1976, s. 520.

Jeszcze trwały walki insurekcji kościuszkowskiej, gdy w sierpniu 1794 r., w czasie toczących się już w Petersburgu przetargów podziałowych Polski, minister Thugut pisał z Wiednia do posła na dworze Katarzyny, Ludwika Cobenzla: „Nie ma bynajmniej powodu do wywoływania rozbiorów Polski mogących w gruncie rzeczy zawsze tylko wyjść mniej więcej na szkodę Austrii; skoro jednak okoliczności przyniosły, jak się zdaje, nieprzepartą konieczność nowego rozbioru, to całkowity podział tego, co jeszcze zostało jako terytorium Polski bardziej się wydaje zgodny z interesami N. Pana niż nowy rozbiór częściowy”. Następnie Thugut precyzował żądania terytorialne: obszar województw krakowskiego i sandomierskiego do Pilicy, lubelskiego (całe), część Podlasia i Mazowsza i część Chełmszczyzny (od Bugu na zachód). Tak też w dziele Tadeusza M encela zarysowuje się aspekt dyplomatyczny i terytorialny dziwnego tworu administracyjnego, określonego w nazewnictwie austriac-